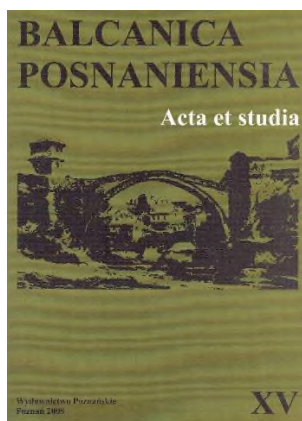

Kocój Ewa, Pelin Valentina, *Wędrować ku Bogu ponad granicami. Postać św. Paisjusza Wieliczковского i jego rola w odnowieniu duchowości bizantyjsko-słowiańskiej w wiekach XVIII–XX*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 2009, t. 15, s. 125–132.

<https://doi.org/10.14746/bp.2009.15.11>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/53091>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

bch.amu.edu.pl

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersytet
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

WĘDROWAĆ KU BOGU PONAD GRANICAMI. POSTAĆ ŚW. PAISJUSZA WIELICZKOWSKIEGO I JEGO ROLA W ODNOWIENIU DUCHOWOŚCI BIZANTYJSKO-SŁOWIAŃSKIEJ W WIEKACH XVIII-XX

EWA KOCÓJ, VALENTINA PELIN

ABSTRACT. Ewa Kocój, Valentina Pelin, *Wędrować ku Bogu ponad granicami. Postać św. Paisjusza Wieliczковского i jego rola w odnowieniu duchowości bizantyjsko-słowiańskiej w wiekach XVIII-XX* („Wandering towards God over borders”. St. Paisius Velichkovsky and his role in the restoration of bizantine-slavic spirituality between the 18th and 20th centuries).

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XV, Poznań 2009, Wydawnictwo Poznańskie, pp. 125-132, ISBN 978-83-7177-519-2, ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

Ewa Kocój, Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej UJ (Jagiellonian University in Cracow), ul. Grodzka 52, 31-044 Kraków, Polska-Poland.

Święty Paisjusz Wielickowski (1722-1794), kanonizowany w 1988 roku przez Sobór Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego¹, należy do postaci, których duchowość bardzo silnie działała na monastycyzm krajów Europy Środkowo-Wschodniej oraz Rosji w wiekach XVIII-XX. To głównie za jego przyczyną w drugiej połowie XVIII wieku rozpoczyna się renesans tradycji hezychastycznej w Kościele prawosławnym w Mołdawii, na bazie kanonów ascezy, wypracowanych w toku historii monastycyzmu na Świętej Górze Athos. Działalność Paisjusza Wielickowskiego prowadzona w różnych krajach, a także kontakt i otwartość dla osób wielu narodowości, przyczyniły się do tego, że współcześnie prawosławni z wielu krajów przyznają się do dziedzictwa tej postaci. Od imienia twórcy – Paisjusza, cała idea tego życia monastycznego, przeżywająca po upadku komunizmu w krajach prawosławnych wielki rozwój, nazywana jest coraz powszechniej paisjanizmem².

¹ Rumuński Kościół prawosławny kanonizował Paisjusza Wielickowskiego w 1992 roku podczas pierwszych po upadku reżimu Ceaușescu uroczystości religijnych, w trakcie których uznanych za świętych zostało 16 Rumunów.

² D. Zamfirescu, *Biruința unei idei*, [in:] *Paisianismul – un moment românesc în istoria spiritualității europene*, red. D. Zamfirescu, București 1996, s. 9; V. Nicolaiciuc, *Paisie Velickovski și literatura religioasă*, „Analele Bucovinei”, An I, 2/1994, Editura Academiei Române, Centrul de studii „Bucovina”, Cernăuți, s. 301-309.

Piotr Wieliczkowski, późniejszy Paisjusz, urodził się w Poławie na Ukrainie, w rodzinie o korzeniach żydowsko-prawosławnych³. Wykształcony w Akademii Mohylańskiej w Kijowie w latach 1735-1739, pozostającej w tym czasie pod dużym wpływem scholastyki zachodniej⁴, rozpoczął własne badania nad początkami i tajemnicą monastycyzmu prawosławnego. W roku 1739 porzucił Akademię i udał się szlakiem wielkich monasterów i skitów ukraińskich oraz mołdawskich. Droga prowadziła go poprzez monastyny w Lubeczu i Miedwiedowskie⁵, gdzie w 1741 roku przyjął pierwsze śluby zakonne, stając się odtąd tzw. mnichem riasofornym. Wówczas także przyjął imię zakonne Platon⁶. Kolejnym etapem jego drogi była Ławra Peczersko-Kijowska, skąd po krótkim pobycie wyruszył do Mołdawii. Region ten wywarł ogromny wpływ na jego rozwój duchowy. Tu, przebywając od 1743 roku w skitach i monastyrach Dălhăuți, Trăisteni, Poiana Mărului i Cârnu, uczył się języka mołdawskiego, a także poznawał arkana tłumaczenia tekstów patrystycznych z języka greckiego i cerkiewno-słowiańskiego. Tu także praktykował pod kierunkiem starca Bazylego z Poiana Mărului, hezychasty przybyłego tu z Rosji⁷. Lęk przed zbyt wczesnym wyświęceniem na mnicha spowodował, iż w 1746 roku wraz z kilkoma towarzyszami udał się na Świętą Górę Athos w Grecji, gdzie osiadł w pobliżu monastynu Pantokratora (skit Kyparis). Nie mogąc znaleźć ojca duchowego zdecydował się na samotność. Jednak w 1750 roku przybył na Athos starzec Bazyli, znany mu wcześniej z Mołdawii, który przestrzegł go przed niebezpieczeństwem życia w idorytmii i zalecił dalsze praktykowanie monastycyzmu w małej wspólnotcie. W tym samym roku Paisjusz przyjął z jego rąk święcenia mnisze – tzw. małą schizmę i przyoblekł mantię, zmieniając zgodnie ze zwyczajem, imię na Paisjusz, które nosił już

³ I. Cieślík, *Starcy Pustelni Optyńskiej*, Kraków; Z. Nowicki, *Starzec Paisij*, „W drodze”, nr 2 (378), 2005.

⁴ Szerzej na temat stosunku Piotra Wieliczkowskiego do katolicyzmu, a także unii brzeskiej zob. J. Kuffel, *Paisjusz Wieliczkowski w obronie czystości prawosławnej wiary. Polemika z unią i katolicyzmem*, „Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. 5/6, 1996-1997, s. 165-170; J. Kuffel, *W drodze na Tabor. Theosos w życiu i twórczości św. Paisjusza Wieliczkowskiego*, Kraków 2005.

⁵ Chodzi o monastyr św. Mikołaja Cudotwórcy nad rzeką Tiasmin w Miedwiedowie (wówczas na terytorium Rzeczypospolitej).

⁶ W literaturze przedmiotu pojawia się często informacja, iż Piotr Wieliczkowski przyjął imię zakonne Parfienij, a współbracia zwyczajowo nazywali go od momentu ślubów Platonem. Szerzej na ten temat, zob. *Viața cuviosului Paisie de la Neamț – după manuscrisul nr 154 din Biblioteca Mănăstirii Neamț*, red. diac. prof. Ioan Ivan, Ed. Trinitas, Iași, s. 13; M. Păcurariu, *Sfinți daco-romani și români*, Ed. Moldovei și Bucovinei, Iași 2000, s. 191.

⁷ G. Dascălul, *Povestire din parte a vieții preacuviosului părintelui nostru Paisie și arătare pentru adunarea soborului celui împreună cu cuvioșia sa care cu pronia lui Dumnezeu și pre urmă neîmpuținată se păzește*, [w:] *Paisianismul – un moment românesc în întâmpinarea primului congres ecumenic internațional Paisie Velicovski și mișcarea/moștenirea sa spirituală*, Italia, Magnano, 20-23 septembrie 1995, București 1996, s. 118-141. Szerzej na temat postaci św. Bazylego ze skitu w Poiana Mărului, zob. w: I. Bălan, *Romanian Patericon. Saints of the Romanian Orthodox Church*, vol. I: *Third-Eighteenth Centuries*, St. Herman of Alaska Brotherhood, St. Paisius Abbey, 1996, s. 422-434; M. Bielawski, *Polis monachorum*, Bydgoszcz 2001, s. 205-206.

do końca życia. W 1758 roku wybudował skit św. Eliasza, należący administracyjnie do monasteru Pantokratora⁸. Zorganizował tu wspólnotę mnichów, która w krótkim czasie zyskała wielką sławę i nowych uczniów. Już wówczas znamienne było to, iż wokół Paisjusza gromadzili się mnisi i uczniowie różnych etnosów – wspomina się o Słowianach, Grekach i Rumunach. Ta różnorodność nacji skłoniła także Wieliczkowskiego do wprowadzenia zwyczaju odmawiania nabożeństw w dwu językach – cerkiewno-słowiańskim i mołdawskim⁹.

Zwiększająca się liczebność wspólnoty paisjańskiej na Athosie spowodowała, iż trudno było znaleźć dla niej miejsce na Półwyspie Chalcedońskim. W 1763 roku starzec wraz z częścią mnichów postanowili opuścić Świętą Górę i przenieśli się do Mołdawii, gdzie uzyskawszy zgodę od metropolity Kalimacha, osiedlił się w monasterze Dragomirna¹⁰. Wspólnota przebywała tu od roku 1763 do roku 1775, kiedy to część północnej Mołdawii (tzw. Bukowina) została zaanektowana przez katolicką Austrię. Paisjusz wraz ze wspólnotą mnichów, liczącą około 200 braci, przeniósł się wówczas do Secu. W 1779 roku monastyr ten był już tak przepełniony, iż część mnichów musiała szukać innego miejsca zamieszkania. Wspólnota uzyskała wówczas pozwolenie na osiedlenie się w jednym z najstarszych i najślawniejszych monasterów mołdawskich – Neamț. Tu liczba zakonników sięgnęła 1000 osób różnej narodowości (Mołdawianie, Wołosi, mieszkańcy Siedmiogrodu, Ukraińcy, Rosjanie, Białorusini, Serbowie, Grecy i Bułgarzy), zyskując z czasem miano Nowego Athosu. Wymienia się Hucuła i Żyda, a także mnichów lipowian (którzy przeszli na prawosławie)¹¹, wyświęconych już po śmierci starca w latach 1806-1812. W rejestrach są także niekiedy wzmiankowane profesje mnichów i braci: krawiec (rum. *croitor*), drukarz (rum. *tipicar*), śpiewak (rum. *cântăreț*)¹².

Reguła wspólnoty paisjańskiej wzorowana była na zasadach życia prawosławnych wspólnot monastycznych – regule Bazylego Wielkiego i Teodora Studyty¹³. Najważ-

⁸ *Viața cuviosului Paisie de la Neamț, Sfinti daco-romani*, s. 35; M. Păcurariu, *Sfinti daco-romani*, s. 192.

⁹ *Viața cuviosului Paisie de la Neamț, Sfinti daco-romani*, s. 35.

¹⁰ Wspólnota Paisjusza osiedliła się początkowo w skicie Vărzărești k/Galați, w części Wołoszczyzny zwanej Buzău. W tym czasie Paisjusz udał się do Bukaresztu, z prośbą do metropolity Wołoszczyzny o przydzielenie mu monasteru, w którym mógłby osiedlić się wraz z mnichami. Metropolita odmówił spełnienia prośby.

¹¹ Lipowianami nazywa się w Rumunii wyznawców starego obrzędu, czyli starowierców (raskolników), którzy w wyniku schizmy w łonie Cerkwi rosyjskiej w XVII wieku, odłączyli się od tamtejszego prawosławia. Prześladowani w Rosji, opuścili jej tereny, udając się na zachód i południe. Na tereny dzisiejszej Rumunii przybyli w XVIII wieku, osiedlając się m.in. w Białej Krynicy (Fintina Albă, tereny dzisiejszej Ukrainy) oraz w Lipoveni k/Dragomirna (dzisiejsza Rumunia). Od miejscowości Lipoveni na Bukowinie starowiercy nazywani są lipowianami.

¹² P. Mihail, *Obștea mănăstirilor Neamț și Secu în anul 1837*, [w:] *Români în reinnoirea isihastă*, Iași 1997, s. 149-198.

¹³ *Viața cuviosului Paisie de la Neamț*, s. 35, 38; *Reguła św. Paisjusza. Opisanie z krótką przedmową metropolie Kyr Gabrielowi z Jass porządku oraz norm życia wspólnotowego. Osiemnaście zasad albo punktów*, [w:] św. Paisjusz Wieliczkowski, *O modlitwie umysłu albo modlitwie wewnętrznej*, przeł.

niejszą cechą tej wspólnoty było całkowite ubóstwo. Mnisi nie mogli posiadać żadnej prywatnej własności, a wszystko co otrzymywali, powinni traktować jako wspólne. Ubóstwo uznane zostało za cnotę pozwalającą osiągnąć prawdziwą miłość do Boga i bliźnich, a także łagodność, pokorę, pokój i jednomyślność. Mnichów obowiązywało ponadto pokorne posłuszeństwo starcowi, czytanie *Pisma Świętego* i dzieł Ojców Kościoła, okazywanie miłości chrześcijańskiej, a także służba braciom. Bardzo silny nacisk położony został na praktykowanie starej modlitwy hezychastycznej, zwanej *Modlitwą Jezusową*. Korzenie jej sięgały kultu imienia Jahwe w judaizmie, miała swoje odpowiedniki w innych wielkich religiach (buddyzm, islam), była szczególnie praktykowana i rozpowszechniana przez hezychastów z kręgu palamistów w monastyrach Góry Athos, polegała na odpowiednim, zgodnym z rytmem serca, wypowiedaniu słów: „Panie Jezu Chryste, Synu Boga, zmiłuj się nade mną grzesznym”. W praktyce tej istotną jest modlitwa wewnętrzna, rozumiana jako specyficzna droga duchowa, skupiająca się na inwokacji imienia Jezusa, połączonej z technikami obejmującymi kontrolę oddechu. Przechodząc stopniowe przeobrażenia, w Kościele prawosławnym pozostała do dzisiaj jedną z odmawianych przez mnichów modlitw na tzw. czotkach, czyli prawosławnym różańcu. Powtarzanie słów modlitwy kilka tysięcy razy dziennie, przy pracy i w odosobnieniu, przynieść ma spokój serca i umysłu (hezychia), a przez to możliwość zbliżenia się do tajemnicy Boga. Powściąganie myśli i modlitwa, a także praktyka tak typowego dla prawosławia pokajania, były dla mnicha źródłem posłuszeństwa i drogą do otwarcia się na „widzenie Boga”¹⁴. We wspólnocie Paisjusza mnisi zobowiązani byli uczestniczyć we wszystkich nabożeństwach dobowych według typikonu Kościoła wschodniego, a dodatkowo każdy z nich odmawiał w kilii lub miejscu pracy modlitwę serca. Zalecano także rezygnację z idorytmii, czyli samotnego życia mnicha, postulując tym samym życie we wspólnocie (cenobia)¹⁵.

Jednym z najważniejszych zadań wspólnoty monastycznej Paisjusza była translacja chrześcijańskich dzieł patrystycznych. Mnich zetknął się już z nią podczas przebywania we wspólnotach mołdawskich, jeszcze przed udaniem się na Athos. Kładł na nią bardzo silny nacisk we wspólnocie kierowanej na Athosie, a w Mołdawii działalność ta stała się jednym z głównych zajęć mnichów. We wspólnocie Paisjusza tłumaczono grecką literaturę patrystyczną na język rumuński i cerkiewno-słowiański. Działały tu wciąż dwie grupy tłumaczy – jedna przekładająca teksty z języka greckiego na rumuński, druga z języka rumuńskiego na cerkiewno-słowiański. Paisjusz tłumaczył także utwory o tematyce hezychastycznej powstałe na Rusi, m.in. Nila Sorskiego. Dzieła tłumaczone przez mnichów ze szkoły paisjańskiej były następnie rozpowszechniane we wszystkich prowincjach rumuńskich. Ich pozostałości znajdujemy w monastyrach Rumunii jeszcze dziś.

į wstęp J. Kuffel, Białystok 1995, s. 137-146; Daniel, Metropolita Mołdawii i Bukowiny, *Vocație și destin filocalic la români*, [w:] *Românii în reinnoirea isihastă*, Iași 1997, s. 11. Reguła monastyczna św. Paisjusza posiadała co najmniej 18 punktów.

¹⁴ Mnich Kościoła wschodniego, *Modlitwa Jezusowa*, Kraków 1993.

¹⁵ Daniel, Metropolita Mołdawii i Bukowiny, *Vocație și destin*, s. 11.

Manuskrypty i kopie tłumaczeń zachowały się także w zbiorach Biblioteki Akademii Rumuńskiej (BAR)¹⁶. Część z nich była wysyłana do Rosji i innych prawosławnych krajów kręgu bizantyjsko-słowiańskiego. Wiele traktatów w języku cerkiewno-słowiańskim pozostała także w bibliotece monastynu Neamț do dziś. Wśród tłumaczy szkoły Paisjusza najczęściej wymienia się hieromnichów Makarego i Ilariona, diakona Izaaka, hierodiakona Stefana, Gherontia i Grigoria¹⁷. Tłumaczone księgi były drukowane głównie w Bukareszcie, Râmnicu i w Jassach¹⁸. Paisjusz bardzo dbał o to, aby każdy mnich znał dobrze pisma teologiczne. Traktował je jako szkołę życia duchowego oraz swoisty szlak, którym zakonnik podąża przez całe życie. Za jego życia w monastyrze Neamț powstała także biblioteka, będąca wówczas jedną z największych bibliotek monastycznych na terenie Rumunii. Najważniejszym źródłem dokumentującym jej zbiory, a tym samym szkoły paisjańskiej, jest inwentarz (rejestr) ksiąg z Neamț, sporządzony między 1800 a 1825 rokiem, zwany Rejestrem pierwszych ksiąg mołdawskich i greckich, znajdujących się w bibliotece świętego monastynu Neamț (rum. *Condica pentru cărțile moldovenești întâi, și pentru cele grecești, câte sã aflã în vivlioteca sfintei mănăstirii Neamțului*)¹⁹. Objęto nim 277 tytułów dzieł spisanych w języku rumuńskim, z których 34 to księgi drukowane, inne manuskryptów. W *Rejestrze pierwszych Ksiąg* podane są imiona tłumaczy i kopistów ze szkoły paisjańskiej. Po manuskryptach rumuńskich zamieszczona jest lista ksiąg greckich (288 tytułów). Niektóre z tytułów były również tłumaczone na język łaciński. Mnisi Paisjusza przekładali głównie dzieła patrystyczne i literaturę liturgiczną, przede wszystkim pisma Antoniego Wielkiego, Makarego Egipskiego, Marka Ascety, Teodora Studyty, Filoteia Synaity, Symeona Nowego Teologa. Tłumaczono także dzieła wielkich filozofów greckich – Arystotelesa, Orygenesza, Platona, Plutarcha czy Sokratesa. W rejestrze wymienione są także księgi opisujące historię powszechną, historię kościoła, leksykony, gramatyki, traktaty z logiki, retoryki i geografii, pisma dydaktyczne i świeckie

¹⁶ W zbiorach manuskryptów rumuńskich znajduje się około 500 dzieł powstałych w szkole paisjańskiej. Zob. V. Pelin, *Contribuția cărturarilor români*, s. 89; G. Ștrempele, *Catalogul manuscriselor românești*, (vol. I-IV), București, 1978 (I), 1983 (II), 1987 (III), 1992 (IV).

¹⁷ Szerzej na temat tych postaci zob.: N.A. Ursu, *Dascălul Macarie, autorul Gramaticii românești (1772) și al lexiconului slavono-român (1778)*, „Limba română”, 34, nr 5, 1985, s. 445-449; N.A. Ursu, *Școala de traducători români din Obștea Starețului Paisie de la mănăstirile Dragomirna, Secu și Neamț*, [w:] *Românii în reînnoirea isihastă*, Iași 1994, s. 39-61.

¹⁸ Po 1807 roku, kiedy to została utworzona drukarnia w monastyrze Neamț, tłumaczenia te zostały ponownie przejrane, poprawione i wydane.

¹⁹ Wiadomo, że biblioteka szkoły paisjańskiej mieściła się za życia starca Paisjusza w monastyrze w Neamț. W 1859 roku władze wydały dekret o sekularyzacji majątków monastyrów – zakony utraciły nie tylko swoje posiadłości, ale także prawie całą ruchomą i nieruchomą własność, w tym drukarnię. Obecnie nie można oszacować strat księgozbioru, a także dokładnej zawartości biblioteki paisjańskiej, gdyż nie przeprowadzono wówczas inwentaryzacji. Rejestr ten był badany i wydany przez ks. prof. Dumitru Fecioru w 1941 roku. Na ten temat, zob. D. Fecioru, *Un catalog vechi de manuscrise și cărți al bibliotecii mănăstirii Neamțului*, „Biserica Ortodoxa Română”, 49, 1941, nr. 7-8, s. 414-443. Zob. także V. Pelin, *Contribuția cărturarilor români la traducerea școlii paisiene*, [w:] *Românii în reînnoirea isihastă*, Iași; V. Pelin, *Tezaurul de manuscrise de la Neamț – studiul cercetărilor*, RLȘtL, Chișinău, nr 5, s. 79-83; V. Pelin, *The Correspondence of Abbot Paisie (III)*, RESEE, 32, s. 349-366.

(m.in. Pszczoła, Bajki Ezopa), a także dzieła Wergiliusza i Voltaire'a. Prawdopodobnie biblioteka posiadała wszystkie najważniejsze księgi rumuńskie, które ukazały się na tych terenach do 1800 roku²⁰.

Paisjusz Wieliczkowski zmarł w 1794 roku. Jego dzieło kontynuowane było przez uczniów, których uformował duchowo. W momencie, kiedy hezychazm i modlitwa Jezusowa uległy w XVIII i XIX wiekach częściowemu zapomnieniu, mnich ten ponownie odkrył i rozpowszechnił je zarówno na Athosie, Mołdawii, jak i na terenach Rosji. Działalność mnichów była tak znacząca, że w czasie wojny rosyjsko-tureckiej (1806-1812), wspólnota monastyczna objęta została specjalną ochroną wielkiego metropolity Veniamina Costache. Przybywali do niej uciekinierzy z różnych regionów Mołdawii i Transylwanii, znajdując tam pomoc i schronienie. Wielonarodowość klasztoru potwierdzają dokumenty wydane w 1832 roku m.in. tzw. *Regulamentul organic*, w którym zapisane są imiona, stopień, wiek i data wstąpienia do monasteru mnichów, a także ich pochodzenie etniczne²¹. W akcie sporządzonym w 1837 roku dla monasterów Neamț i Secu, wymieniona jest duża liczba mnichów transylwańskich, którzy przybyli do wspólnoty Paisjusza, uciekając przed prześladowaniami wyznaniowymi i narodowościowymi. Wielu z nich to także uciekinierzy z Besarabii, która dostała się pod panowanie rosyjskie. Uczniowie Paisjusza, po uzyskaniu formacji duchowej, rozchodzili się także stopniowo po całym regionie bizantyjsko-słowiańskim, nadając istniejącym wspólnotom monastycznym nowej wartości. To właśnie wśród jego uczniów, zarówno Rumunów, jak i Słowian, powstały pierwsze żywoty starca, opisujące jego osobę i dzieło; wśród nich biografie napisane przez mnicha Vitalie, Mitroфона, Isaaca Dascăul czy Platona²². W XIX wieku w Mołdawii tradycję paisjańską w kolejnych wspólnotach wprowadzili i rozpowszechniali m.in. metropolita Beniamin (Jassy, monaster w Slatina) czy Józef Asceta, który przeniósł ją do żeńskich wspólnot monastycznych (Văratec, Agapia)²³. Na Wołoszczyźnie działali dwaj mnisi, starzec Jerzy (Gheorghe)²⁴ oraz jego uczeń św. Kalinik (Calinic), którzy w monasterze Cernica pod Bukaresztem²⁵, odnowionym

²⁰ W 1843 roku powstał kolejny wykaz tych ksiąg sporządzony przez Andronica, tzw. *Condica lui Andronic*, który w małym stopniu różnił się od rejestru z lat 1800-1825.

²¹ P. Mihail, *Obșteea mănăstirilor Neamț și Secu în anul 1837*, [w:] *Românii în reinnoirea isihastă*, Iași 1994, s. 150-152; N. Iorga, *Monastirea Neamțului. Viața călugărească și munca pentru cultură*, Neamț 1925.

²² C. Zaharia, *Paisianismul și slujirea ecumenică a Bisericii Ortodoxe Române*, [w:] *Paisianismul – un moment românesc în întâmpinarea primul congres ecumenic internațional „Paisie Velicicovski și mișcarea/moștenirea sa spirituală”*, Italia, Magnano, 20-23 septembrie 1995, București 1996, s. 35-45.

²³ M. Bielawski, *Polis monachorum*, s. 210-213.

²⁴ Mnich ten pochodził prawdopodobnie z Transylwanii i towarzyszył Paisjuszowi już na Athosie. Szerzej o tej postaci E. Citterio, *Învățătura spirituală a starețului Paisie. Radiografia (descrierea) unei obști*, [w:] *Românii în reinnoirea isihastă*, Iași 1994, s. 123-124. Zob. także: www.cernica.go.ro

²⁵ V.Câdea, *Locul spritualității românești în reinnoirea isihastă*, [w:] *Românii în reinnoirea isihastă*, Iași 1994, s. 20; E. Citterio, *Învățătura spirituală*, s. 123.

przez nich po zawierusze wojennej, kierowali dużą wspólnotą zgodnie z duchowością paisjańską²⁶.

Inni uczniowie Paisjusza, mnisi Teofan Cristea i Andronic Popovici udali się na tereny Besarabii i utworzyli wspólnotę monastyczną w Chițcani i Copanca (obecnie Republika Naddniestrzańska). Kompleks monastyczny, po uzyskaniu zgody władz Besarabii, rozbudowywany został na przełomie XIX i XX wieku, stając się ważnym centrum religijnym z bardzo dobrze wyposażoną biblioteką²⁷. Do dnia dzisiejszego przetrwała nadana mu wówczas nazwa Nowy Neamț (rum. Noul Neamț).

Znaczna część mnichów z paisjańskiej wspólnoty wyruszyła na tereny Rosji. Tu, w Petersburgu, w 1793 roku, jeszcze przed śmiercią Paisjusza, przetłumaczona i wydana została w języku cerkiewno-słowiańskim Filokalia, antologia tekstów religijnych, zawierająca najistotniejsze teksty dotyczące życia hezychastycznego i *Modlitwy Jezusowej*, napisane od IV wieku. Paisjusz wraz ze swoimi uczniami dokonali przekładu tych tekstów, zmieniając jej tytuł w języku cerkiewno-słowiańskim na Dobrotolubie. Dzieło to, rozpowszechnione w setkach monasterów Ukrainy i Rosji, przyczyniło się do wielkiego rozwoju monastycyzmu, tradycji hezychastycznej i odnowienia życia duchowego w Rosji, podupadłego po reformach Piotra I i carycy Katarzyny. Pod wpływem działalności Paisjusza Wielickowskiego niektórzy przedstawiciele rosyjskiej hierarchii kościelnej (metropolita Nowogrodu i Petersburga Gawrył, metropolita moskiewski Płaton) dokonali reformy prawosławnych monasterów w swoich diecezjach. Szczególnym przykładem takiej odnowy stał się monaster w Optino. W 1829 roku przybył tu pustelnik Leonid Nagolkin (zwany z czasem starcem Leonidem), który wcześniej żył w odosobnieniu u boku Teodora, jednego z uczniów Paisjusza Wielickowskiego, ucząc się od niego modlitwy i kierownictwa duchowego²⁸. Pod jego rządami, Pustelnia Optino szybko stała się wiodącym ośrodkiem kultu religijnego, a wierni przybywali do żyjących tu starców, prosząc o umocnienie w wierze oraz szukając porady. Starzec Leonid zapoczątkował tzw. optińską szkołę starców, którą tworzyli m.in. ojciec Makary Iwanowow (zm. 1860) czy św. Ambroży (Grienkow). Ten ostatni zyskał bez wątpienia największy rozgłos wśród starców Optino (zm. 1891). Był znany i otoczony wielką czcią przez zwykłych wiernych, myślicieli i pisarzy – Leontiewa, Rozanowa, Sołowiowa, Dostojewskiego, Tołstoję, Gogola, którzy odwiedzali go w pustelni i uwiecznili w swojej twórczości. Dynastia wielkich starców przetrwała w Optino do rewolucji bolszewickiej w 1917 roku. Znaczenie pustelni było tak wielkie, że według niektórych wszystkie drogi duchowe dziewiętnastowiecznej Rosji krzyżowały się właśnie w Optino²⁹. Duch tego religijnego przełomu

²⁶ M. Păcurariu, *Sfinți daco-romani*, s. 110-117; *Viața și acatistul Sfântului ierarh Calinic de la Cernica*, București 2002, s. 3-48.

²⁷ T. Bălan, *Cetățile sufletului. Mănăstiri și schituri basarabene*, Chișinău 2002, s. 141-143.

²⁸ Prot. A. Sołowjew, *Ojcowie cerkwi o starcostwie i monastycyzmie*, tłum. S. Maria (Jurczuk), Hajnówka 1997, s. 3-5.

²⁹ Z Rosji idee paisjanizmu przenikały także do wyznawców prawosławia z terenów Rzeczypospolitej. Nie wiemy, czy jacyś mnisi ze wspólnoty paisjańskiej z Mołdawii przybyli bezpośrednio na tereny podzielonej Polski. Jest jednak prawdopodobne, że kontakty między wspólnotami prawosławnymi z obu

został także znakomicie opisany w *Opowieściach pielgrzyma* – anonimowym utworze wydanym w 1884 roku w Kazaniu³⁰.

Paisjusz opuścił świat doczesny i zagłębił się w świat monastycyzmu. Kiedy jedni szukali bogactwa i kariery, kiedy duch hezychazmu uległ wśród samych prawosławnych zapomnieniu, Paisjuszowi udało się dotknąć największej tajemnicy życia duchowego, pokazać czym jest modlitwa serca i kontemplacja. Nie mogąc znaleźć ojca duchowego, sam stał się wzorem takiego starca, nauczając tysiące tych, którzy do niego przybywali. Wędrował ku Bogu ponad granicami politycznymi i religijnymi, stając się wzorem mistrza, który starał się kierować w swym nauczaniu – jak wynika z jego reguły i autobiografii – jedynie pokorą, prostotą, miłością i sercem.

WANDERING TOWARDS GOD OVER BORDERS. ST. PAISIUS VELICHKOVSKY AND HIS ROLE IN THE RESTORATION OF BIZANTINE-SLAVIC SPIRITUALITY BETWEEN THE 18TH AND 20TH CENTURIES

S u m m a r y

St. Paisius Velichkovsky, canonized in 1988 by the Council of the Russian Orthodox Church, was one of the most interesting characters of the Orthodox world at the turn of the 18th and 19th centuries. Born in Poltava in the Ukraine, educated in Mohyla Academy, a monk of Kiev Pechersk Lavra, he decided to travel and visit the monasteries of the Eastern and Southern Europe in order to deepen his spiritual life. Having crossed the Ukraine, Moldova, and Wallachia, he came to Mount Athos, where he spent the following 17 years organizing a monastic life there according to communal life. In 1763 he traveled to Moldova where in a very short time, he created a great monastic community whose fame would attract many monks of various ethnic backgrounds (Moldavians, Greeks, Slavs).

Activities of St. Paisius Velichkovsky contributed to a great restoration of Orthodox spirituality in the 18th and 19th centuries, which was broken with the outburst of the First and Second World Wars in the 20th century. His heritage has to be analyzed in at least three different dimensions characteristic for the Byzantine-Slavic spirituality: staretsdom, practice of Jesus prayer and his work in the field of translations and editorship.

Currently, after the fall of Communism, many Orthodox countries refer to the heritage of the Saint, calling this restoration movement paisianizm, understood as a comeback to vivid traditions of the Orthodox church (Church Fathers, Hesychasm among others).

terenów istniały. Potwierdzają to zachowane do dziś w monastyrach północnej Rumunii prawosławne druki i księgi z terenów Polski, świadczące o tym, iż w XIX wieku były jakieś religijne kontakty między tymi regionami. Ogromny rozwój prawosławia na polskich terenach w dwudziestoleciu międzywojennym został jednak przerwany wraz z wybuchem nacjonalizmów tego okresu i II wojny światowej. Także po wojnie prawosławie było tu prześladowane, zyskując dopiero możliwość nieskrępowanego rozwoju po 1991 roku. We współczesnej historii prawosławia w Polsce, postać św. Paisjusza Wielickowskiego jest coraz częściej przywoływana.

³⁰ *Opowieści pielgrzyma*, Poznań 1988; *Opowiadania pielgrzyma*, Hajnówka 2000.